

ПРО ПОНЯТТЯ ОПТИМАЛЬНОЇ ДОВЖИНИ ТЕРМІНА (НА МАТЕРІАЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

© Чуськова О., 2008

У статті проаналізовано багатокomпонентні терміносполуки економічної терміносистеми. Наведено статистичні дані, найпоширеніші моделі. Підкреслено, що утворення багатокomпонентних термінів у період швидкого розвитку економіки є закономірним явищем. Досліджено проблему «точність – стислість», доведено доцільність її розв'язання на користь точності. Продемонстровано, що незручність у користуванні аналізованими одиницями частково може бути вирішена завдяки існуванню синтаксичної варіантності.

Multicomponent term combinations in an economy term system are analyzed. Statistics data, the most widespread models are represented. It was stressed that formation of multicomponent terms in the period of quickly developing economy is natural. The problem “exactness – brevity” was researched, its solution for benefit of brevity was proved. It was demonstrated that inconsistency in the usage of analyzed units can be partially solved due to existence of syntax variance.

За останні роки вітчизняне термінознавство збагатилося низкою розвідок, присвячених сучасним терміносистемам, досліджуючи які, науковці більшою чи меншою мірою торкалися й проблем неоднослівної номінації (див. праці Л. Веклинець, І. Волкової, Т. Лепехи, О. Медведь, Б. Михайлишина, О. Покровської, І. Процик, Н. Цимбал, О. Чумак та багатьох інших). Максимальну увагу названі автори приділяли найпродуктивнішим (дво- та трикомпонентним) моделям термінів-словосполук (далі ТС). Мета статті – дослідити багатокomпонентні ТС економічної терміносистеми, а саме: описати шляхи формування багатокomпонентних ТС, побудувати їхні структурні моделі, довести право таких термінів на існування. У сучасному термінознавстві немає однозначного погляду на аналізовані одиниці, що зумовлює актуальність пропонованої статті.

До багатокomпонентних відносимо ТС, які містять чотири та більше компонентів. Такі ТС належать до малопродуктивних. Усього ми проаналізували близько 4000 терміносполук економічної терміносистеми, і лише 6% із них становлять багатокomпонентні. Серед них безумовними лідерами є чотирикомпонентні ТС (87% від загальної кількості багатокomпонентних). Дериваційною базою для їх творення є словосполуки з меншою кількістю компонентів, як правило – трикомпонентні. Найпродуктивнішою серед чотирикомпонентних ТС є модель «прикметник + іменник + прикметник + іменник», наприклад: *страховий фонд банківських депозитів; соціальна економіка ринкового типу; статутний фонд спільних підприємств; преміальна система заробітної платні; золотий вміст грошової одиниці*. Механізм творення таких ТС є досить прозорим: до трикомпонентного ТС додають прикметник, який звужує значення вихідної сполуки, як-от: *вартість основних фондів – відновна вартість основних фондів, ліквідаційна вартість основних фондів, залишкова вартість основних фондів, початкова вартість основних фондів, балансова вартість основних фондів, середня вартість основних фондів; тип ринкового трансформування – класичний тип ринкового*

трансформування, інверсійний тип ринкового трансформування. Ще один спосіб творення аналізованих терміноодиниць – об'єднання двох двокомпонентних ТС в одне смислове та структурне ціле, наприклад: *ліквідаційна вартість привілейованої акції* (пор. бінарні ТС *ліквідаційна вартість* та *привілейована акція*); *номінальна вартість цінних паперів* (*номінальна вартість* і *цінні папери*).

Інші моделі чотирикомпонентних ТС також творять шляхом ускладнення трикомпонентних ТС прикметниками, іменниками, рідше – прислівниками. Порівняно з розглянутою моделлю вони репрезентовані меншою кількістю терміноодиниць, наприклад:

- «Іменник + прикметник + іменник + іменник»: *закон планомірного розвитку економіки; норма обов'язкових резервів банків; індекс купівельної спроможності грошей; моделі грошових доходів населення*. ТС з прийменниками: *акредитив з частковим відстроченням платежу; агентство з повним циклом послуг*.

- «Прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *номінальний двосторонній валютний курс; договірна вертикальна маркетингова система; реальний річний банківський відсоток*.

- «Іменник + прикметник + прикметник + іменник»: *система змінних валютних курсів; ставки світового грошового ринку; облігація внутрішньої державної позики; вартість мінімального споживчого кошика*.

- «Прикметник + прикметник + іменник + іменник»: *міжнародний суспільний поділ праці; мінімальний споживчий бюджет сім'ї*. ТС з прийменниками: *звичайна процентна ставка за депозит; звичайна процентна ставка за кредит*.

- «Іменник + іменник + іменник + іменник»: *цикл життя класу продуктів*. ТС з прийменниками: *норми споживання на душу населення; обсяг виторгу від реалізації продукції*.

- «Іменник + іменник + прикметник + іменник»: *закон нерівномірності економічного розвитку; коефіцієнт покриття довгострокової заборгованості; лінія ринку цінних паперів*. ТС з прийменниками: *податок на доходи від грошових капіталів; закон про індексацію грошових доходів; договір купівлі-продажу з довічним утриманням*.

Непродуктивною є модель «прислівник + прикметник + прикметник + іменник»: *суспільно необхідний робочий час*.

До непродуктивних прийменникових чотирикомпонентних ТС належать такі моделі:

- «Прикметник + іменник + іменник + іменник»: *переказний вексель з оплатою за поданням; привілейовані акції з правом участі*.

- «Іменник + іменник + числівник + іменник»: *договір на користь третьої особи*.

- «Іменник + прислівник + діеприкметник + іменник»: *контракт із наперед встановленою ціною*.

П'ятикомпонентні ТС становлять 10% від загальної кількості багаточленних терміносполук. Їх також творять на основі словосполук із меншою кількістю компонентів за такими моделями:

- «Іменник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *модель ризику неефективності аудиторської перевірки; лінія надійності ринку цінних паперів*.

- «Іменник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *рух основних фондів фінансових ресурсів; інструменти фінансового ринку короткотермінового капіталу*. Прийменникові ТС: *система часткового резерву в банківській справі; групування промислової продукції за економічним призначенням*.

- «Іменник + іменник + прикметник + прикметник + іменник»: *індекс цін валового національного продукту*.

- «Прикметник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *твердий офіційний курс національної валюти*.

- «Прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *золоте правило проведення ліквідних операцій; сальдовий метод обліку товарно-матеріальних цінностей*. Прийменникові ТС: *спільне підприємство з участю іноземного капіталу*.

- «Іменник + іменник + прикметник + іменник + іменник»: *закон зростання екологічних витрат суспільства.*
- «Прикметник + іменник + прикметник + іменник + іменник»: *економічна ефективність нових засобів виробництва.*
- «Іменник + прикметник + іменник + іменник + іменник»: *закон неухильного зростання продуктивності праці.*
- «Прикметник + прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *чиста конкурентна ринкова економічна система.*

Прийменникові п'ятикомпонентні ТС будують також за такими моделями:

- «Іменник + іменник + прислівник + прикметник + іменник»: *акредитив з платежем у вільно конвертованій валюті.*

Шестикомпонентні ТС становлять 2% від загальної кількості багатоконпонентних терміносполук. Безприйменникові ТС представлені двома моделями:

- «Іменник + прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *категорії фінансових засобів системи національних рахунків.*
- «Прикметник + іменник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *інституціональні моделі світового ринку робочої сили.*

Шестикомпонентні прийменникові ТС будують за такими моделями:

- «Іменник + прикметник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *баланс поточних економічних операцій із зарубіжними країнами.*
- «Іменник + прикметник + іменник + іменник + прикметник + іменник»: *замовлення торговельних організацій на виробництво промислових товарів.*
- «Іменник + прислівник + прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *компанія з відносно високим ступенем боргової залежності.*

Кожна з наведених моделей представлена однією номінацією.

Терміносполуки, що складаються із семи компонентів, представлені ТС *діяльність щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів й обов'язкові економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків.*

Двома номінаціями репрезентовано восьмикомпонентні ТС: *модель розрахунку ринкової вартості основних типів цінних паперів і закон адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил.*

Аналізуючи полікомпонентні економічні терміносполуки, зазначимо, що їх наявність викликає з боку науковців суттєві зауваження. Одним із них є громіздка структура таких терміноодиниць, а отже – незручність у користуванні. Як зауважує зарубіжний термінолог В. Даниленко, ТС з великою кількістю складників не можна розцінювати як нормальне явище, як типові терміни. «Це швидше аномалія, якої необхідно уникати», – підкреслює автор [1, с. 133]. Крім цього, за спостереженням дослідниці, дуже часто межі терміносполук настільки розширюються, що до них відносять цілі вислови. З'являється модель термінів-описів, яким важко дати дефініцію, оскільки вона фактично міститься вже в самому терміні, наприклад: *«Коефіцієнти оцінки формування фінансових ресурсів – фінансові коефіцієнти, що характеризують оптимальність формування фінансових ресурсів з погляду впливу на фінансову стійкість підприємства та вартість капіталу»* [2, с. 270].

Одним із шляхів розв'язання названої проблеми є намагання визначити допустиму кількість компонентів аналітичних термінів. На думку В. Даниленко, термінологічні словосполуки мають лежати в межах «класичних» (як автор розуміє цей термін, не вказується) субстантивних словосполук із притаманними їм формами вираження ознак. На такі міркування натрапляємо й в О. Лисенко [3], яка, як і К. Авербух [4], наголошує на тому, що набір моделей, за якими будують ТС, для кожної предметної галузі невеликий, не більше двадцяти моделей, специфічних узагалі для

науки й техніки. О. Лисенко пропонує всі створені за стійкими відтворюваними моделями словесні конструкції вважати термінологічними словосполученнями, а словосполучення, кількість словесних позицій яких перебільшує задане, – сполученням термінів. Останні, на її думку, підлягають розбиванню до словосполучень, побудованих за стандартними моделями. Про поняття оптимальної довжини та оптимальної структури терміна пише В. Лейчик [5]. Автор відзначає, що з'ясування ідеальної та оптимальної довжини терміна можливе за допомогою статистичних методів.

Дозволимо собі не погодитися з позицією названих авторів. Не думаємо, що формальний підхід у цьому питанні може бути корисним. Уважаємо, що відповіді на питання, яка кількість компонентів у терміносполученні є нормальною, а яка – ні, просто не існує. Не з цього треба виходити, з'ясовуючи ступінь термінологічності того чи іншого багатокомпонентного ТС. Значно важливішою буде відповідь на інші питання, наприклад, чи має аналізована словосполучення чітку дефініцію, чи позначає вона окреме, єдине наукове поняття та ін.

На наше переконання, усе те, що народжується в мові та мовленні, має на це певні причини. Висловлене безпосередньо стосується термінотворення, оскільки доведеним є те, що це свідомий процес. Полікомпонентні ТС – невід'ємна частина аналізованої терміносистеми, бо специфіка останньої полягає в наявності великої кількості складних понять. Причому поповнення арсеналу економічної науки численними інноваціями відбувається настільки швидко, «що не лише не вистачає нових слів для їх позначень, а й важко охопити їх компактними словосполученнями» [6, с. 131]. Цитована праця написана 1979 року, отже, можемо уявити, наскільки мобільнішими є всі ці зміни сьогодні, у двадцять першому столітті. В анотаціях і передмовях до деяких сучасних економічних словникарських праць [2, 7] зазначається, що їх автори запроваджують й обґрунтовують нові економічні терміни, поняття і категорії. Але будь-який термінологічний словник має фіксувати лише терміни. Те, що вони поставлені в один ряд із поняттями і категоріями, зумовлено наявністю економічних реалій, для називання яких не знайдено стислих найменувань, а багатослівні номінації укладачі словників, очевидно, не відносять до термінів, принаймні уникають слова «термін». Але ж компактних найменувань для таких понять досі не знайдено! Це означає, що подібні номінації треба або визнати ТС, або не оперувати ними взагалі. Таким чином, ще раз підкреслюємо, що утворення багатокомпонентних ТС у період швидкого розвитку молоді економічної терміносистеми – закономірне явище.

Уважаємо, що проблему «точність – стислість» у термінологічній сфері необхідно вирішувати на користь першої. На важливість цієї вимоги до ідеального терміна вказується у працях як вітчизняних, так і зарубіжних термінологів, зокрема Т. Кияка, А. Коваль, Л. Симоненко, С. Гриньова та ін. На точності як одному з трьох критеріїв комунікативної повноцінності наукового викладу (поряд із ясністю і мовною внормованістю) наголошує Н. Непийвода. Тимчасом як, на думку ряду науковців (див. праці Т. Кияка, В. Лейчика та ін.), термін мусить бути стислим: стислий термін полегшує оперування поняттям у процесі наукової, виробничої та навчальної роботи. Але термін не побутове слово, і його точність набагато важливіша за стислість. Як слушно зауважують у спеціальних дослідженнях, критерій стислості плану вираження терміна здебільшого бажаний, ніж реальний. «Процес диференціації понять науки та техніки є об'єктивною передумовою використання багатослівних термінів, що прагнуть якнайточнішого позначення певного поняття» [8, с. 147]. «Точне відтворення поняттєвого наповнення вимагає іноді не скорочення, а розширення терміна», – стверджує З. Осипенко [9, с. 69]. Якщо певне поняття позначається за допомогою багатокомпонентної словосполучення, це забезпечує й системність терміна, і демонструє зв'язок цього поняття з іншими. Отже, вважаємо, що стислість не має бути критерієм оцінки терміна, для якого основним є точність. Хоча саме поняття термінологічної точності в деяких дослідників викликає суттєві зауваження. Так, Е. Скороходько стверджує, що «...точність терміна – це не що інше, як досить поширений міф» [10, с. 78]. На його думку, на сьогодні відсутній і навряд чи буде створений науковий інструментарій, який давав би змогу вимірювати точність терміна, а спиратися на інтуїтивні критерії не можна.

Багато в чому погоджуючись із автором, розуміючи, що точність терміна справді є складним і багатоаспектним поняттям, у нашому дослідженні спираємося на словникове тлумачення прикметника точний: «2. Який у подробицях і деталях відображає певний об'єктивний зміст; не приблизний, не загальний. // Який найповніше передає зміст відповідного поняття, суть явища» [11, с. 1259]. Саме багатокомпонентні терміни є засобом деталізації наукових понять. Свідченням цієї тези є всі наведені вище приклади. Щодо незручностей у користуванні, то ця проблема частково може бути вирішена завдяки існуванню синтаксичної варіантності, а саме шляхом усунення малоінформативних елементів терміна, що виражають ознаки поняття, зрозумілі зі системи понять загалом, наприклад: *закон адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил – закон адекватності; головна книга бухгалтерського обліку – головна книга – гробух; виписка з розрахункового рахунку банку – виписка з рахунку; залізний закон заробітної платні – залізний економічний закон – залізний закон; ціноутворення за методом «витрати плюс» – витрати плюс.*

Підсумовуючи викладене, наголошуємо на тому, що наявність багатокомпонентних ТС у сучасних терміносистемах, економічній зокрема, не мусить викликати заперечень, оскільки такі терміни здатні з максимальною точністю та повнотою відображати відмітні ознаки складних понять. Усвідомлюємо, що наведені міркування й висновки можуть видатися дещо суб'єктивними. Окреслена проблема, безперечно, потребує подальшої уваги термінологів, її остаточне розв'язання буде важливим кроком до внормування української термінології, економічної в тому числі.

1. Даниленко В. П. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания* / Даниленко В. П. – М.: Наука, 1977. – 246 с. 2. Загородній А. Г. *Фінансово-економічний словник* / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – 714 с. 3. Лисенко О. А. *Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01* / О. А. Лисенко – Х., 1999. – 170 с. 4. Авербух К. Я. *Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты* / К. Я. Авербух // *Вопросы языкознания*. – 1986. – № 6. – С. 38–49. 5. Лейчик В. М. *Оптимальная длина и оптимальная структура термина* / В. М. Лейчик // *Вопросы языкознания*. – 1981. – № 2. – С. 62–67. 6. Панько Т. І. *Від терміна до системи (становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах)* / Т. І. Панько – Львів: Вид-во Львівськ. ун-ту, 1979. – 145 с. 7. *Економічний енциклопедичний словник: У 2 тт.* / [за ред. С. В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2005. – Т 1. – 2005. – 616 с. 8. Кочан І. М. *Українське термінознавство: Підручник* / І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько – Львів: Світ, 1994. – 216 с. 9. Осипенко З. М. *Різновиди термінів і їх семантичні особливості* / З. М. Осипенко // *Мовознавство*. – 1974. – № 2. – С. 65–69. 10. Скороходько Е. *Точність терміна – реальність чи міф?* / Е. Скороходько // *Українська мова*. – 2008. – № 1. – С. 69–79. 11. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.